

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ош мамлекеттик университети

Экономика жана ишкердүүлүк университети

К.08.15.510 Ведомстволор аралык диссертациялык кеңеши

К ол жазма укугунда

УДК 33: 338.1: 338 (575.2)

Садыралиева Гүлбайра Райымкуловна

**Агрардык чөйрөдө менчиктин формаларын
жакшыртуунун натыйжалуулугу
(Жалал-Абад облусунун мисалында)**

**08.00.05 - экономика жана эл чарбачылыгын башкаруу
(айыл чарба экономикасы)**

**Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты**

Ош-2016

Диссертациялык иш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Таш-Көмүр инженердик-педагогикалык факультетинин “Экономика жана информатика» кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчиси: экономика илимдеринин доктору, профессор
Абдымаликов Кыдыр Абдымаликович

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Тургунбаев Жусупжан Тургунбаевич

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Алимбеков Кенешбек Алайчиевич

Жетектөөчү мекеме: К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин Экономика жана маалыматтык системалар факультетинин “Экономика жана айыл чарбасындагы ишкердик” кафедрасы
Дареги: 720020, Бишкек шаары, Медеров көчөсү, 68.

Диссертация 2016-жылдын 28-октябрында саат 16-00дө Ош мамлекеттик университетинин жана Экономика жана ишкердик университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган К.08.15.510 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 723500, Ош шаары, А.Масалиев проспектиси, 80.

Диссертация менен ОшМУнун илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 714000, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331.

Автореферат 2016-жылдын 28-сентябрында таркатылды.

08.15.510. диссертациялык кеңешинин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты,
доцент

Кулуева Ч.Р.

Изилдөөнүн жалпы мүнөздөмөсү

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Биздин республикабыздын экономикасы үчүн айыл чарба тармагы башкы тармактардын бири, ал ички дүң продукциянын 15%-га жакынын түзөт. Республикабыздагы калктын 65%-дан ашыгы айыл жергесинде жашайт. Булардын баары, өлкөбүздүн элдик чарбасынын эң маанилүү тармактарынын экономикасынын өнүгүүсү айыл чарба өндүрүшүнөн көз каранды экенин билдирет.

Учурда айыл чарбасындагы көйгөйлүү маселелер эч кимди кайдыгер калтырбаса керек, анткени айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүнөн өлкөбүздөгү ар бир адамдын тагдыры көз каранды.

Агрардык сектордо базар мамилелерине өтүү менен бир катар ири масштабдуу реформалар жүргүзүлдү, адегенде жерлерди колдонуу боюнча, өндүрүштүн каражаттарына карата көп түрдүү менчиктин формаларын аныктоо боюнча, ошондой эле чарбачылыкты уюштуруунун формалары боюнча да каралды.

Бул реформалар агрардык сектордогу өзгөрүүлөрдүн жана базар мамилелеринин негизин түздү. Бирок агрардык сектордогу базар мамилелериндеги кайра өзгөрүүлөрдүн масштабы менен темпи базар режиминдеги бул тармактын иштеши жана агрардык ишмердиктин эффективдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн канааттандырарлык эмес жана жетишсиз.

Чыныгы базар мамилелерин түзүү үчүн олуттуу мааниге менчиктин көп түрдүү формаларынын маанилери ээ, мында ишкердик ишмердүүлүктүн эркиндигин камсыз кылуу, атаандаштык чөйрөнү түзүү, бааны түзүү эркиндиги, ички жана тышкы рыноктордо чарбалык-соода мамилелерин түзүү сыяктуу зарыл маселелер каралат. Биздин өлкө эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилден бери, менчиктин бир катар формалары бекитилди, анын ичинде жерге болгон жеке менчик белгиленди жана өз алдынча дыйкан (фермердик) чарбалар уюштурулду. Алар ишкердиктин мазмуну боюнча базар механизминде дал келет. Ошону менен бирге эле базар механизми чарбачылыкты рационалдуу жүргүзүүнү, айыл-чарба продукциясына болгон талаптарды канааттандырууну, коомдук каражаттарды үнөмдөөнү, ошондой эле өндүрүштүн натыйжалуулугуна жетүүнү алдын-ала караштырат. Биздин республикадагы менчиктин көп түрдүү формалары азыркы учурга чейин өзүнүн башкы максатына жеткен жок — эмгектин күтүлгөн натыйжалуулугуна. Агрардык сектордо ал менчиктин формалары өндүрүштүн эффективдүүлүк максаттарына дал келгенде, калктын керектөөлөрүн жана өнөр жайды айыл чарба продукциялары менен канааттандырганда гана жетишүүсү мүмкүн. Мына ушул багытта бир катар карама-каршылыктар жаралды, алар төмөнкүлөр:

- майда дыйкан (фермердик) чарбалардын жогорку өндүрүмдүү техниканы, жаңы технологияларды, инновацияларды ж.б.у.с. колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугуна байланыштуу жогорку натыйжалуулук менен продукцияны өндүрүү жөндөмдүүлүгүнүн жоктугу, аны бир чарбанын үлүшүнө туура келген чектелген эң эле кичинекей жер аянты (Жалал-Абад облусунда) менен ишке ашыруу мүмкүн эмес;

- өндүрүлгөн продукцияны ички жана тышкы рыноктордо сатуу боюнча уюштурулган реалдуу мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу;

- өлкөнүн агрардык секторуна карата көрсөтүлгөн мамлекеттин колдоосунун алсыздыгы;

- инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдүн чектелиши ж.б.

Менчиктин формаларынын натыйжалуулугун жогорулатуудагы көйгөйлөр, айыл жергесиндеги калктын отурукташуусунун натыйжасында келип чыккан көрүнүктүү аймактык мүнөзгө жана айыл чарба өндүрүшүнүн мейкиндикте жайгашуусуна жараша келип чыккан. Бирок республикабыздын аймагы боюнча жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын уюштурулганына карабастан, агрардык ишмердүүлүктүн аймактык бөлүнүшү аз иликтенген бойдон калууда. Жеке менчиктеги өндүрүүчүлөр менен өзүн-өзү башкаруу органдарынын ортосундагы кызыкчылыктардын дал келбешинин бирден-бир себебин менчик формаларынын ортосундагы айырмачылык түзөт. Башкача айтканда, биздин көз карашыбыз боюнча, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары өз аймагын камсыздоо үчүн аймактык кирешелерди көбөйтүү жана өзүн-өзү каржылоого өтүү үчүн жетишээрлик деңгээлде кызыгышпайт. Негизги себеби катары жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын жеке экономикалык ишмердүүлүгүн ишке ашыруу үчүн экономикалык базасынын начардыгы жана аймактагы жүргүзүлүп жаткан чарбалык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы үчүн жоопкерчиликти жоктугу эсептелет. Мына ушуга байланыштуу алар үчүн дотацияда туруу ыңгайлуу жана пайдалуу. Ушул маселе изилдөөнүн темасын тандоону аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык жумуш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Таш-Көмүр инженердик-педагогикалык факультетинин илимий-изилдөө иштеринин планына, ошондой эле 2013-2017-жылдар аралыгындагы Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүү стратегиясынын Улуттук Программасына, “Перспективада Жалал-Абад облусунун айыл чарбасын өнүктүрүү” программасына ылайык аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - теориялык-колдонмо материалдарды иликтөөнүн негизинде республиканын айыл чарба багытында менчикти калыптандыруунун тартибин Жалал-Абад

облусунун мисалында рыноктун шарттарында негиздөө жана аларды колдонуунун натыйжалуулугун талдоо эсептелет.

Коюлган максатка ылайык төмөнкү маселелер аныкталды:

- айыл-чарбасын реформалоонун теориялык өбөлгөлөрүн жана анын менчик формаларынын функциялары менен болгон байланышын иликтөө;

- менчиктин формаларын натыйжалуу иштөөсүн камсыз кылуу максатында агрардык чөйрөдө аларды өркүндөтүүнүн зарылчылыгын изилдөө;

- агрардык сектордогу менчиктин көйгөйлөрү боюнча чет өлкөлүк мамлекеттердин тажрыйбаларын талдоо жана аларды Кыргызстандын шартында колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн иликтөө;

- Кыргыз Республикасынын учурдагы агрардык чөйрөсүндөгү менчиктин формаларына жана экономикасынын абалына талдоо жүргүзүү;

- айыл чарба продукцияларын өндүрүү чөйрөсүндө менчиктин формаларын өнүктүрүүнүн негизги багыттарын белгилөө;

- аймактын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө таасир эткен менчиктин түрдүү формаларын экономикалык жактан баалоону сунуштоо;

- Евразиялык экономикалык биримдигинин чегинде менчиктин формаларынын функцияларынын натыйжалуулугун жогорулатуунун фактору катары агрардык чөйрөдөгү рынок механизмдерин өркүндөтүү боюнча чараларды сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- заманбап көп тармактуу экономикадагы менчиктин маңызына, аларды калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүнө жана функцияларына тиешелүү теориялык жоболору тереңдетилип изилденген жана жалпыланган;

- кайра иштетүү өнөр жайындагы менчиктин түрдүү формаларынын жана чарбачылыкты өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык шарттары аныкталды;

- айыл чарбасында менчиктин формаларын колдонуу боюнча чет өлкөлүк мамлекеттердин тажрыйбалары талдоого алынды жана аларды Кыргызстандын шартында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү изилденди;

- базар шартында менчиктин формаларын өркүндөтүүнүн резервдери аныкталды жана алардын негизинде учурдагы абалы талдоого алынды;

- республикабыздын агрардык чөйрөсүндөгү менчиктик мамилелеринин механизмдерин өркүндөтүүнүн жолдору иштелип чыкты жана сунушталды;

- аймактын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө таасирин тийгизген менчиктин түрдүү формаларын экономикалык жактан баалоо сунушталды;

- Евразиялык экономикалык биримдигинин чегинде менчиктин формаларынын функцияларынын натыйжалуулугун жогорулатуунун фактору катары агрардык чөйрөдөгү рынок механизмдерин өркүндөтүү боюнча кээ бир чаралар сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык жумуштун практикалык маанисин, анын мазмунунда камтылган теориялык жана усулдук иштелмелер, корутундулар жана республикабыздын айыл чарбасында менчиктин механизмдерин калыптандырууну негиздөөгө мүмкүндүк берген практикалык сунуштар түзөт.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Менчикти колдонуунун натыйжасында жетишилген экономикалык эффективдүүлүктүн сунушталган эсептөөлөрү чарбаны жүргүзүүнүн кеңири эффективдүү формаларын аныктоо үчүн негиз катары колдонулушу мүмкүн, андан сырткары, өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын жогорулашына көмөктөшүшү ыктымал, ал өз кезегинде азык-түлүк коопсуздугун жана экономиканын реалдуу секторунун өнүгүшүн камсыз кылат.

Коргоого төмөнкү жоболор коюлат:

1. *Экономикалык системаны трансформациялоо шарттарындагы чарбаны жүргүзүүнүн жана менчик көйгөйлөрүнүн теориялык-методологиялык аспектилери:*

- жаңы шарттарда экономикалык системаны трансформациялоонун зарылчылыгы жана менчик көйгөйлөрү теориялык жактан негизделди;
- республиканын айыл чарбасын реформалоонун өзгөчөлүктөрү каралды.

2. *Менчиктин түрдүү формаларынын калыптануусунун жана аларды чарбачылыктын ар түрдүү уюштуруучулук-укуктук формаларында натыйжа алуу пайдалуунун аналитикалык баалоосу жүргүзүлдү:*

- базар шартында менчиктин формаларын калыптандырууну жөнгө салган нормативдик-укуктук базага талдоо жүргүзүлөт;
- мал чарбачылыгы менен жер иштетүүдөгү менчиктин формаларында жана чарбаны жүргүзүүдөгү түрдүү уюштуруучулук-укуктук формаларында менчикти колдонуудан келип чыккан экономикалык эффективдүүлүктүн көрсөткүчтөрү эсептелди.

3. *Айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн агрардык чөйрөсүндө менчиктин формаларын жакшыртуунун негизги багыттарын иштеп чыгуу:*

- аймактын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө таасир эткен менчиктин түрдүү формаларына экономикалык жактан баа берүү жүргүзүлдү;

- Евразиялык экономикалык биримдигинин чегинде менчиктин формаларынын функцияларынын натыйжалуулугун жогорулатуунун

фактору катары агрардык чөйрөдөгү рынок механизмдерин өркүндөтүүнүн перспективалары иштелип чыкты.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Диссертациялык изилдөөнүн автору тарабынан өндүрүштүн каражаттарына менчиктин функцияларынын теориялык жоболору жалпыланды жана иликтенди. Теориялык жалпылоолордун жана комплекстик талдоолордун негизинде агрардык чөйрөдө менчиктин формаларын өнүктүрүүнүн практикалык жолдору белгиленди жана алардын өндүрүштүн натыйжалуулугу менен айыл чарба продукцияларын сатууга тийгизген таасири аныкталды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы: изилдөөнүн жыйынтыктары диссертациянын темасы боюнча изденүүчүнүн илимий макалаларында, баяндамаларында, билдирүүлөрдө чагылдырылган; кээ бир жоболору ЖОЖдук, ЖОЖдор аралык, республикалык деңгээлдеги семинарларда жана конференцияларда талкууланган. Диссертациянын темасы боюнча жалпысынан 12 илимий макала жарыяланган, анын ичинде: 2 илимий макала - чет элдик басмаларда (РИНЦ статусу бар); 6 илимий макала - республикалык басмаларда (КИНЦ статусу бар); 4 илимий макала - түрдүү илимий басылмаларда жана эл аралык конференциялардын жыйнактарында.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: изилдөө өзүнө киришүүнү, үч бөлүмдү, корутундуну, библиографиялык тизмесин жана тиркемелерди камтыйт. Диссертациялык жумуш 153 бет компьютердик тексттен, 8 диаграммадан, 17 таблицадан, 3 тиркемеден жана 150 аталыштагы пайдаланган адабияттардан турат.

Изилдөөнүн негизги мазмуну

Киришүүдө диссертациялык теманын актуалдуулугу негизделген, максаты, илимий жаңылыгы жана алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү аныкталган, коргоого коюлган негизги жоболору иштелип чыккан, изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациялары жана изденүүчүнүн жекече салымы тууралуу маалыматтар келтирилген, диссертациянын структурасы тууралуу маалыматтар келтирилген.

“Агрардык чөйрөдө менчиктин формаларын жакшыртуунун теориялык-методологиялык негиздери” аттуу **биринчи бөлүмдө** төмөнкүлөр каралган: айыл чарбасын реформалоонун теориялык өбөлгөлөрү жана анын менчиктин түрлөрүнүн иштөөсү менен байланышы; менчик формаларынын иштөөсүнүн натыйжалуулугун камсыздоо максатында агрардык чөйрөдө аларды жакшыртуунун зарылчылыгы; менчиктин натыйжалуу формаларын жакшыртуу боюнча өнүккөн мамлекеттердин тажрыйбасы жана алардын аймактык экономикага тийгизген таасири.

“Менчик” деген категория экономика, экономикалык теория сыяктуу илимдин өзгөчө тармактары пайда болгонго чейин эле илимдин түрмөгүнө кирген. Адегенде, менчик укуктук, юридикалык багыттын жана

философиянын мыйзамдуу объектиси болгон. Римдеги укук менчик түшүнүгүн жана ага байланыштуу мамилелердин: колдонуу, ээлик кылуу, буйруу сыяктуу түшүнүктөрдү аныктаган.

Субъекттин, объекттин жана менчик укугунун ортосундагы өз ара мамилелер системасын талдоосу көрсөткөндөй, менчик ортосундагы мамиле адамдын башка адамдарга карата буюмдар аркылуу мамилесин аныктайт. Мына ошентип, менчиктеги мамилелер эмгектин натыйжалары менен өндүрүштүк каражаттар аркылуу өндүрүү, бөлүштүрүү, алмашуу, керектөө сыяктуу процесстерде адамдардын бири-бири менен болгон мамилелеринин объективдүү материалдык, экономикалык мамилелерин мүнөздөйт. Ошондуктан менчик эмгектин жыйынтыгы менен предметтерине, өндүрүш каражаттарын бөлүштүрүү, ээлик кылуу жана колдонуу боюнча коомдук мамиле катары аныкталат. Себеби бул мамилелер адамдардын материалдык жыргалчылыктарын өндүрүшүндө жана аларды колдонууда катышуусунун зарыл шарттарынын бири, алар экономикалык (өндүрүштүк) деп аталат. Бул мамилелер объективдүү мүнөзгө ээ.

Өндүрүү процессинде менчикти колдонуунун максатын айырмалоо да зарыл, бул мамилелердин мүнөзүнө жараша адамдардын мамилелерин аныктайт. Бул, өз кезегинде, менчикти колдонуу жана ээ болуунун формалары жөнүндө гана ойлорго түрткү бербестен, алардын мамилелердин мүнөзү менен байланышына да көңүл буруунун талап кылат. Мисалы, менчиктин басымдуу бөлүгү мамлекетке тиешелүү болгон административдик-командалык системада, кайталап өндүрүү процессинде адамдардын ортосундагы мамилелердин мүнөзү ээликтен ажыратылган мүнөзгө ээ болгон. Башкача айтканда, мамлекеттик өндүргүч процессте менчиктин катышуусу формалдуу мүнөзгө ээ болгон, себеби, өндүргүч процесстин катышуучуларында, маңызы боюнча, мамлекеттик (элдик) менчик формасында көңүл кош, камырабаган мамилени, менчик “эч кимдики эмес” сыяктуу мамилени жараткан.

Базар мамилесинде, иш башкача болот, базар механизми өндүргүч ишмердүүлүктүн натыйжаларынын негизинде ээлик кылуунун процесси менчиктин формасынан көз каранды. Мында мамлекеттик менчик материалдык жана руханий жыргалчылыктарды түзүүдө жана бөлүштүрүүдө менчиктин башка формалары менен катар катышат. Практика далилдегендей, бул кээ бир учурларда алмаштырылгыс болгон мамлекеттик менчиктин формасынын ролун төмөндөтпөйт, демек, экономикалык жактан туура болот. Мына ошентип, менчиктин ар бир формасы өзүнө тиешелүү орунга ээ жана коомдун өнүгүшүнө өзгөчө таасир берет. Ошондой эле менчиктин тигил же бул формасын колдонуу тиешелүү жерде, тиешелүү масштабда коомдун өнүгүшүнө эң жакшы натыйжаларды бериши тууралуу сөз кылуу керек.

Ар түрдүү экономикалык ишмердүүлүк жана аймактар үчүн менчиктердин таасирин айырмалай билүү зарыл. Бул өз кезегинде

экономиканын түрдүү өнүгүү этаптарында алар үчүн түзүлгөн шарттардан көз-карандылыкта менчиктерге карата реформалоону жүргүзүү үчүн керек. Мисалы, агрардык чөйрөгө карата ал кеңири чекте кооперативдер, агрофирмалар, дыйкан (фермердик) чарбалар, үй-бүлөлүк же жеке чарбалар түрүндө экономиканын ошол секторунда продукцияны өндүрүү, алмаштыруу, бөлүштүрүү жана керектөө менен иш алып барган түзүмдүк бөлүмдөрдө колдонулушу мүмкүн. Ошондой эле менчиктин көп түрдүүлүгүн белгилей кетүү керек, алардын негизинде учурдагы өндүрүштүк ишмердүүлүктү натыйжалуу уюштуруу үчүн туура келген менчиктин формасын колдонууга мүмкүндүк берет. Мисалы, учурда Кыргызстандын айыл чарбасында менчиктин дээрлик бардык формалары колдонулуп келет. Мамлекеттик менчик асыл-тукум жана үрөөн чарбаларын уюштуруу үчүн; жамааттык форма - өндүрүш каражаттарына үлүштүк катышуу базасында чарбаны уюштуруу үчүн; жеке менчик - жеке, үй-бүлөлүк жана дыйкан (фермердик) чарбаларды уюштуруу үчүн колдонулуп келет.

Заманбап шарттарда жер менчигинин көп түрдүү формалары жер чарба жүргүзгөн субъекттердин социалдык жана өндүрүштүк-экономикалык функцияларын ажыратууда башкы фактору болуп калат жана алардын артынан көп тармактуу жер пайдалануунун системалык башталыштарын чыңдоо процессинде мүнөздүү ролу бекитилет. Ири товардуу жеке жана мамлекеттик ишканалар бул системанын каркасын түзүү менен алардын стабилдүүлүгүн жана туруктуулугун камсыз кылышы керек. Жекече жерге ээ болушкан майда товардуулар, көбүнчө дыйкан (фермердик) чарбалар жана калктын жеке көмөкчү чарбалары, ири товардуу өндүрүш үчүн эффективдүү болбогон текчени ээлөө менен кошумча катары кызмат кылышат.

Агрардык чөйрөнүн өндүрүшүн уюштуруудай эле менчиктин формаларына да тиешелүү аймактык аспектини караганда бир катар өзгөчөлүктөрдү белгилеп кетүүгө болот. Биринчиден, агрардык өндүрүш ачык көрүнгөн аймактык мүнөзгө ээ, себеби айыл чарба өндүрүшү белгилүү аймакта жайгашкан, б.а. белгилүү жаратылыш-климаттык шарттары жана жер-суу ресурстарынын сапаттык мүнөздөмөлөрү менен айырмаланган жерлерде, калктын чарбаны жүргүзүүдөгү салттары, ошондой эле аймактын белгилери боюнча отурукташуусу эске алынат. Экинчиден, эреже боюнча, административдик-аймактык бөлүнүүлөр өзүлөрүнүн башкаруу аппаратына, бөлүнгөн ресурстарына, аймактын ичиндеги башкаруу тармагына ээ болгон башкаруучулук статуска ээ. Мисалы, Кыргызстандагы бул башкаруу органдары айыл жергесиндеги жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары катары (айыл өкмөтү, райондук администрация), ал эми шаарларда - мэрия тарабынан иш алып барышат. Үчүнчүдөн, ар бир административдик-аймактык бөлүнүү өзүнүн статистикалык ж.б. отчеттуулуктун формаларына ээ жана Кыргыз Республикасынын курамына органикалык түрдө кирет.

Менчиктин формаларын өркүндөтүүдө агрардык сектордо рынок мамилелерин пайдалануу боюнча чет өлкөлүктөрдүн тажрыйбаларын

колдонуу башкы мааниге ээ, ошондой эле аларды мамлекеттик жөнгө салуу менен айкалыштыруу зарыл. Бирок, дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, рынок менен мамлекеттик жөнгө салуунун шайкеш келүүсү күтүлгөн жыйынтыктарга алып келет, мында рынокко өндүрүштүн натыйжалуулугуна жетишүү таандык, ал эми мамлекетке - коомдук керектөө фонддорун объективдүү жана адилеттүү бөлүштүрүшү, ошондой эле тиешелүү социалдык өнүгүүнү камсыздоосу таандык. Ошондуктан, бир жагынан алганда, экономикалык өнүгүүнү социалдыктан бөлүүгө болбойт жана экинчи жагынан карганда, мамлекеттик жөнгө салуунун чегинде рынок методдору менен экономиканы башкарууну ажыратууга болбойт.

Негизинен чет өлкөлүк тажрыйба мамлекеттик менчиктин зарылчылыгын белгилейт жана ал менчиктин жеке формасы сыяктуу эле натыйжалуу да болушу мүмкүн. Анын экономикада болушу мамлекеттин экономикалык саясатын жүргүзүүгө, экономиканын структурасын оптималдаштырууга ж.б. көмөктөшөт. Мамлекет рынок экономикасынын шарттарында, мамлекеттик секторду кеңейтүү жөнүндө эмес, коомдун өндүргүч күчтөрүн өнүктүрүү, туруктуу экономикалык өсүш, чарбачылыктын максималдуу натыйжалуулугун камсыздоо жана калктын турмуштук деңгээлин көтөрүү жөнүндө кам көрүшү керек.

Биздин теориялык талдообуз көрсөткөндөй, биздин шарттар үчүн Кытай элдик республикасынын тажрыйбаларын колдонуу бир топ пайдалуу болууда, мында дыйкандарды жекече стимулдоолору, баштапкы учурда дыйкандар өздөрү жер ресурстарынын 20%-дык үлүштөрүн пайдалануу тартибиндеги, айыл-чарбасынын өнүгүшүнө, ошондой эле Кытай элдик республикасынын экономикасына рыноктук мамилелерди киргизүүгө күчтүү түрткү берген. Бирок, аталган иш-чаралар өндүрүштү уюштурууга жаңы технологияларды жана инновацияларды үзгүлтүксүз киргизүү менен коштолот, анын ичинде менчиктин ар түрдү формаларын билгичтик менен айкалыштырууда. Кытайда, мисалы, так жеке менчик аныкталган жок. Ошол эле учурда, пайдалануу мүнөзү боюнча жер ресурстарынын жок эле дегенде 20% (азыркы учурда андан да көп), иш жүзүндө, жеке менчиги болуп саналат.

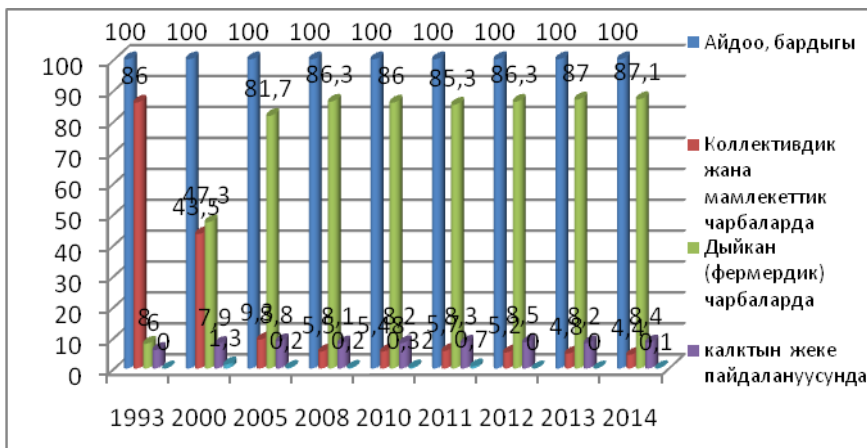
Германияда, жалпы эле айыл чарба өндүрүшүн мамлекеттик жөнгө салуу негизги азык-түлүктөрдүн өндүрүүсүн стимулдоодо камтылган. Ал айыл чарбаны өнүктүрүү жана продукциянын өндүрүүсүн көбөйтүүнү камсыз кылган деңгээлдеги дыйкандардын кирешелерин колдоо жолу менен жүргүзүлгөн. Рыноктун туруктуулугун колдоо жана айыл чарбалык өндүрүшкө дем берүү максатында экономикалык кийлигишүүнүн баалардын дифференцияланган системасы орун алган. Баалар тиешелүү деңгээлге чейин төмөндөп кеткен учурда, бааларды гарантияланган деңгээлден төмөн түшүүгө жол бербес үчүн мамлекеттик органдар дыйкандардын продукциясын сатып алышат

Ошондой эле көп жылдардан бери дыйкандарга берилүүчү мамлекеттик жардамдын өзгөчөлүгү - бул дыйкан чарбаларга берилүүчү капиталдык салымдарды субсидиялоо болуп саналат.

Автордун ою боюнча Евразиялык экономикалык биримдиктин (ЕАЭС) мүчө-өлкөлөрүнүн тажрыйбасын да көңүл бурууга татыктуу, жеке айтканда, Россиялык Федерациянын жана Казахстандын айыл чарбаны субсидиялоо чөйрөсүндөгү, региондор жана өсүмдүктөдү өстүрүү жана мал чарбачылыктын түрлөрү боюнча даректик колдоо тажрыйбасына көңүл бурууга болот.

“Агрардык чөйрөдөгү экономиканын жана менчиктин формаларынын заманбап абалы” аттуу экинчи бөлүм төмөндөгүлөргө арналган: агрардык чөйрөдөгү менчиктин ар түрдүү формаларын калыптандыруунун талдоосуна; жер чарбачылыгындагы менчиктин ар түрдүү формаларынын экономикалык натыйжалуулугун салыштырууга; мал чарбачылыгындагы менчиктин ар түрдүү формаларынын экономикалык натыйжалуулугун балоого.

Белгилүү болгондой, постсоветтик мезгилде агрардык чөйрөдөгү менчикти реформалоо “шоктук терапия” түрүндөгү тездетилген темп менен гана жүргүзүлбөстөн, мүмкүн болгон натыйжаларды терең талдоосуз жана өнүгүүнүн керектүү моделин тандабастан жүргүзүлгөн. Натыйжада, реформанын башында (1993-ж.) айдоонун жалпы аянты 1344,4 миң га түзгөн, анын ичинде: жамааттык-мамлекеттик чарбаларда 1156,18 миң га (86,0%), калктын жеке көмөкчү чарбаларында 79,3 миң га (6,0%), дыйкан (фермердик) чарбаларда 106,2 миң га (8,0%) болгон. Азыркы учурда жалпы

Сүр. 2.1. Жер пайдалануучуларга айыл чарба жерлерин бөлүштүрүү динамикасы, %

Булагы: автор түзгөн

айдоонун аянтынын 0,8% мамлекеттик чарбаларга таандык, 3,6% - жамааттык чарбаларга, 8,4% - жеке көмөкчү чарбаларга, 87,1% - дыйкан (фермердик) чарбаларга таандык.

Айыл чарба жерлерин бөлүштүрүүнүн динамикасы мамлекеттик жана жамааттык айдоолордун көлөмү жылдан жылга азайып жаткандыгын көрсөтүп турат жана 2015-жылдын 1-январына айдоонун жалпы аянтынын 4,4%-ын түзгөн, же 56,2 миң га. Реформа мезгилинин ичинде ал болжолдуу 20 эсеге кыскарган (2.1- сүр.).

Агрардык чөйрөдөгү жүрүп жаткан кубулуштарды талдап жатып, автор реформанын жүрүшүндө менчик жеке менчик ээси пайдасына бөлүштүрүлгөн деген чечимге келди. Бирок мамлекеттик менчикти жеке менчикке өткөрүүдө азырынча, негизинен, бардык чарбалык субъекттер экономиканын агрардык чөйрөсүндө менчикти натыйжалуу пайдаланууга жетише элек, бул - жеке менчикти киргизүүдөн сырткары да башка комплекстүү чаралар керек экендигин күбөлөндүрөт.

Чындыгында, менчиктин түрлөрү айыл чарбалык ишмердикти жүргүзүү үчүн керектүү шарттар эле болуп саналат. Бирок анын натыйжалуулугун камсыздай алышпайт, себеби рыноктук шарттарда чарбачылык ишмердикти натыйжалуу жүргүзүү бул - ички жана сырткы рыноктордо конкуренцияга жөндөмдүү продукцияны өндүрүү, аларды өз убагында жана пайдалуу сатуу, продукциянын сапатынын жана ассортментинин суроо-талапка дал келүүсү ж.б.у.с. болуп саналат. Мунун баары аягында натыйжалар менен чыгымдардын катышында көрсөтүлөт, мында натыйжа максимумга умтулат, ал эми чыгымдар – минимумга.

Албетте, агрардык сектордун натыйжалуулугу ошондой эле продукциянын керектүү көлөмү, анын сапаттуу мүнөздөрү жана айрым аймактардагы айдоолордун түзүмү менен аныкталат (табл. 2.1)/

Бул маалыматтар айкын көрсөткөндөй, айыл чарба продукциясынын тигил же бул түрүнүн суроо-талабына жараша аймактагы негизги өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарынын өлчөмү өзгөрүп кеткен. Эгерде 2005-жылы негизги өсүмдүктөрдү отургузууга буудайга – 41,0 миң га, пахтага – 30,5 миң га, май өсүмдүктөрүнө – 28,6 миң га аянттары бөлүнгөн болсо, ал эми 2014-жылы болсо ошол эле өсүмдүктөрдү себүүнүн аянттары азайып кеткен. Биз эсептегендей, негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн себүү аянтына жана өстүрүлгөн продукциянын көлөмүнө рыноктук мамилелер таасирин тийгизди, башкача айтканда, өстүрүлгөн продукцияга болгон суроо-талап жана сунуштоо, ошондой эле алардын өздүк наркы, мунун натыйжасында айдоо аянттардын түзүмү да өзгөрдү. Булардын негизинде, айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү зарылдыгы кыйла даражада өндүрүлгөн продукциянын сапатынан жана аларга болгон керектөөдөн көз каранды деп айтууга болот.

Таблица 2.1 - Жалал-Абад облусунун чарбаларындагы айдоо аянттарынын түзүмү (чарбалардын бардык категорияларында, миң га)

Өсүмдүктөрдүн аталышы	1991	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Дан өсүмдүгү (иштеп бүтүрүүдөн кийинки салмагы)	4,1	61,9	79,3	68,9	64,2	58,2	65,4	65,8
Анын ичинен: буудай	5,2	41,0	48,3	39,4	34,8	15,4	26,0	24,8
арпа	3,7	0,8	2,0	1,8	2,9	5,9	5,2	4,9
жүгөрү	1,0	17,5	25,3	24,3	23,2	32,6	29,7	30,6
күрүч	0,01	2,1	2,7	2,5	2,5	3,2	3,6	4,0
Пахта	0,8	30,5	9,8	14,6	21,5	17,0	14,0	13,3
Тамеки	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,2	0,2	0,2
Май өсүмдүктөрү	-	28,6	24,9	23,0	22,4	24,0	19,9	18,5
Картошка	0,1	6,1	6,9	7,4	7,3	8,0	8,0	8,5
Жашылча	0,1	5,9	8,5	9,1	9,1	9,9	10,0	10,4
Бакча өсүмдүктөрү	0,1	0,9	2,6	3,5	2,5	3,9	3,8	3,9

Булагы: Тиешелүү жылдардагы “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” статистикалык жыйнактары

Ал эми жалпы айдоо жерлерин кыскартуу жөнүндө айтсак, анда бул көп себептерге байланыштуу болот. Тилекке каршы, эгемендүүлүккө жеткен жылдар бою объективдүү жана субъективдүү мүнөзгө ээ болгон ар кандай себептерден улам, айдоо аянттарынын айыл чарбалык пайдалануудан чыгарылуу тенденциясы бар. Биздин байкоо көрсөтүп тургандай, субъективдүү факторлорго - райондук борборлордун жана шаарлардын тегерегинде турак-жай жана башка жайларды куруу үчүн жер берүүгө тигил же бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын чечим кабыл алуусун алып барсак болот. Мисалы, Жалал-Абад шаарынын тегерегинде турак-жайлар, инфраструктуралык объекттер, жолдор ж.б. ургаалдуу түрдө тургузулуп жатат. Бирок, алардын көпчүлүгү, мисалы, турак-жайлар сугат участокторунда эмес, жер айдоого жараксыз болгон аянттарда курулса болмок. Булардын баары айыл чарба продукциясынын өндүрүшүнүн көлөмүнүн кыскаруусуна себеп болууда.

Албетте, өсүмдүктөрдү өстүрүүнү интенсивдүү түрдө өнүктүрүү айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн көбөйүшү менен мүнөздөлөт. Бул эскенсивдүү өнүгүүгө караганда кыйла прогрессивдүү болуп эсептелет, себеби буга жаңы технологияларды, инновацияларды, уюштуруу ыкмаларды киргизүү менен, жогорку өндүрүмдүү техникаларды ж.б. пайдалануу менен жетишүүгө болот. Бирок биздин байкоолор бир нече жылдын ичиндеги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн карама-каршылык сүрөтүн көрсөтүп турат (табл. 2.2).

Таблицада көрсөтүлгөндөй, Жалал-Абад облусу боюнча 2005-2014 жж. ичинде тамеки менен май өсүмдүктөрүнөн тышкары, бардык негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү жогорулаган.

Таблица 2.2 – Жалал-Абад облусу боюнча негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү (чарбалардын бардык категорияларында, ц/га)

Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн аталышы	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Дан өсүмдүгү (иштеп бүтүрүүдөн кийинки салмагы)	31,0	37,3	34,8	33,6	41,6	39,2	39,5
Анын ичинен: буудай	21,9	28,3	23,0	19,9	19,9	23,5	24,1
арпа	13,2	18,0	16,5	14,0	16,1	16,9	16,3
жүгөрү	53,5	57,3	56,3	54,2	56,5	57,0	56,4
күрүч	29,7	33,8	33,5	34,0	35,5	36,7	37,5
Пахта	26,5	29,8	29,4	29,4	29,7	31,8	31,8
Тамеки	23,9	24,6	21,8	20,2	20,9	22,8	22,1
Май өсүмдүктөрү	11,4	11,0	10,7	10,2	10,7	11,7	10,4
Картошка	132,0	141,0	139,0	138,9	139,0	141,3	140,6
Жашылча	179,0	200,0	205,0	205,7	212,3	220,4	224,0
Бакча өсүмдүктөрү	185,0	226,0	238,0	239,8	240,7	242,3	244,8

Булагы: Тиешелүү жылдардагы «Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы» статистикалык жыйнагы

Айыл чарбалык ишмердүүлүктүн натыйжалуугу көбүнчө эмгек ресурстарды жана негизги каражаттарды пайдалануу даражасы менен аныкталат. Мисалы, облус боюнча орточо бир жылдын ичинде фондовооруженность 1 жумушчуга 34,0 миң сомдон айланган, анын ичинде эң жогорку көрсөткүчтөргө төмөнкүлөр ээ болгон:

- “Береке-Кылым” айыл чарбалык өндүрүштүк кооперативинде, Ноокен району - 407,9 миң сом/жумуш., же облустук көрсөткүчтөн 12 эсе жогору;

- “Кырчынды” мамлекеттик асыл-тукум кооперативинде, Ноокен району – 295,8 миң сом/жумуш., же облустук көрсөткүчтөн 9 эсе жогору;

- “Орток-Бел-Асыл” мамлекеттик асыл-тукум кооперативинде, Ала-Бука району – 240,7 миң сом/жумуш., же облустук көрсөткүчтөн 7 эсе жогору;

- “Абел” дыйкан чарбасында, Токтогул району – 150,0 миң сом/жумуш., же облустук көрсөткүчтөн 4,4 эсе жогору;

- “Сынчы” дыйкан чарбасында, Чаткал району – 125,1 миң сом/жумуш., же облустук көрсөткүчтөн 3,6 эсе жогору ж.б.у.с.

Чарбалык ишмердүүлүктүн жыйынтыктоочу көрсөткүчү, ошондой эле өндүрүштүн натыйжалуулугун болжол менен чагылдырган рентабелдүүлүктүн көрсөткүчү болуп саналат (табл. 2.3.).

Жогоруда келтирилген маалыматтарга ылайык, айрым чарбалык субъектилердин рентабелдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү бири-биринен олуттуу айырмаланып турат. Рентабелдүүлүктүн жогорку көрсөткүчүнө Тыныбеков Керимкулдун фермердик чарбасы жетишти – 57,1%. Андан

ары, рентабелдүүлүктүн жогорку көрсөткүчтөрүнө төмөнкү чарбалар ээ болушту:

- “Кенч” айыл чарба кооперативи – 36,7%,
- “Абел” дыйкан чарбасы - 36,7%,
- “Дың-жер-үрөөнү” үрөөн өстүрүүчү айыл чарба кооперативи - 16,4%,
- Б.Алыкулов ат. айыл чарба өндүрүштүк кооперативи – 14,4%,
- «Береке-Кылым» айыл чарба кооперативи - 13,5%,
- «Асаба» дыйкан чарбасы - 12,1%.

Таблица 2.3 – 2014-жылы Жалал-Абад облусунун айрым чарбалык субъекттеринин рентабелдүүлүктүн деңгээли

Чарбалардын аталышы	Выручка, миң сом	Чыгымдар бардыгы, миң сом	Пайда (зыян), миң сом	Рентабел- дүүлүк, %
А.Юнусов ат. биргелешкен үрөөн өстүрүүчү чарба (Сузак району)	10691,5	9873,9	817,6	8,3
Б.Алыкулов ат. айыл чарба кооперативи (Сузак району)	10260,0	8967,0	1293,0	14,4
«Кенч» айыл чарба кооперативи (Ноокен району)	5348,0	3911,0	1437,0	36,7
«Береке-Кылым» айыл чарба кооперативи (Ноокен району)	1062,2	935,5	126,7	13,5
“Кырчынды” мамлекеттик асыл-тукум кооперативи (Ала-Бука району)	1593,0	1589,4	3,6	0,2
«Орток-Бел-Асыл» мамлекеттик асыл-тукум кооперативи (Ала-Бука району)	188,0	187,0	1,0	0,5
“Дың жер үрөөнү” үрөөн өстүрүүчү айыл чарба кооперативи (Чаткал району)	350,0	300,8	49,2	16,4
Тыныбеков Керимкулдун фермердик чарбасы	35,5	22,6	12,9	57,1
«Асаба» дыйкан чарбасы	120,0	107,0	13,0	12,1
«Сынчы» дыйкан чарбасы	180,0	162,0	18,0	11,1
«Абел» дыйкан чарбасы	1900,0	1500,0	400,0	26,7

Булагы: Жалал-Абад облусунун айрым чарбаларынын маалыматтары боюнча автор түзгөн

Рентабелдүүлүктүн эң төмөн көсөткүчтөрү “Кырчынды” жана “Орток-Бел-Асыл” мамлекеттик асыл-тукум кооперативдерине таандык болгон, ылайыгына карап 0,2% жана 0,5% болгон.

Менчиктин түрлөрүн жакшыртууда, өзгөчө анын резервдерин ачыкка чыгарууда, менчиктин ар кандай түрлөрүнүн экономикалык натыйжалуулугун баалоо маанилүү ролду ойнойт. Жумушта, бул айыл чарба

чөйрөсүндө алдыңкы ролду ойногон мал чарбасынын мисалында каралган. Бирок, адегенде аймактагы малдын жалпы санын талдайбыз (табл. 2.4).

Таблица 2.4 – Жалал-Абад облусундагы чарбалардын бардык категорияларындагы малдын жалпы саны, миң баш

Малдын түрү	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014-ж. 2009-жылга салыштырмалуу, %
Ири мүйүздүү малдар, анын ичинен уйлар	257,0	259,0	266,6	273,1	286,3	294,6	114,6
	137,6	138,4	142,7	146,8	154,2	159,2	115,6
Жылкылар	53,0	52,7	53,8	54,2	55,6	60,4	114,0
Койлор жана эчкилер	938,5	997,1	1090,1	1121,3	1207,1	1221,1	130,1
Чочколор	0,6	0,5	0,4	0,2	0,2	0,1	16,7
Үй канаттуулары	785,5	813,8	848,3	897,4	942,8	992,5	126,3

Булагы: “2009-2014 жылдардагы Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” статистикалык жыйнагы...- Бишкек, 2015-ж.

Маалыматтардын талдоосу, мал чарбасында биздин калк үчүн адат болгон малдын түрлөрүнүн жалпы санынын көбөйгөндүгүн көрсөтүп турат. Бул көрсөткүчтөр аркылуу чочконун жана үй канаттуулардын этин керектеген сатып алуучулардын саны кыскаргандыгын байкаса болот. Продукциянын баасы аркылуу, рынок малдын тигил же бул түрүнүн жалпы санынын көбөйүшүн же азайышын жөнгө салып турууда.

Мал чарбасынын продукциясынын натыйжалуулугун мүнөздөгөн айрым көрсөткүчтөрдү эсептеп чыгууда, бул продукция эки бөлүктөн турарын эске алуу керек: малды чарбачылык пайдалануудан түшкөн продукциясы (сүт, жүн, жумуртка ж.б.) жана малды өндүрүүдөн (өстүрүүдөн) түшкөн продукция – малдын төлү, үстөк саны, кошумча үстөк салмагы.

Эт өндүрүү продукциясына этке союуга сатылган тирүү малдын салмагын, ошондой эле союлган салмактагы этти алып барабыз. Союлган салмактагы эт продукциясына терисинен жана 1-чи жана 2-чи категориядагы субпродуктулардан (башы, шыйрагы жана ичегилери) тышкары тушанын салмагы кирет.

Мал чарбасындагы ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун аныктаган маанилүү экономикалык көрсөткүчтөрдүн бири болуп малдын жана үй канаттууларынын азыктуулугу саналат, бул 2.5. таблицасында көрүнүп турат.

Таблица 2.5 – Жалал-Абад облусу боюнча малдын жана үй канаттууларынын азыктуулугу

Продукциянын аталышы	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014-ж. 2009-жылга салыштырмалуу, %
Бир уйдан саалган орточо жылдык сут, кг	1963	1961	1965	1942	1935	1918	97,7
Тооктун орточо жылдык жумурткалуулугу, даана	82	83	83	79	79	77	93,9
Бир койдон кыркылган орточо жылдык жүн (физикалык салмакта), кг	2,5	2,3	2,2	2,1	2,1	2,0	80,0
<i>Союлуучу мал катары сатылган малдын бир башынын орточо тируулөй салмагы, кг:</i>							
Ири мүйүздүү мал	271	253	250	280	250	248	91,5
Кой жана эчки	38	29	30	37	27	28	73,7
Чочко	56	49	41	99	47	62	110,7
Жылкы	288	236	304	337	291	240	83,3
<i>Алынган төл, миң баш</i>							
Музоо	126,9	136,1	137,9	135,6	141,4	146,9	115,8
Козу жана улак	572,4	649,1	632,8	710,5	758,5	783,8	136,9
Торопой	2,1	1,7	1,0	1,0	0,2	0,3	14,3
Кулун	15,7	15,9	15,7	16,2	17,5	18,0	114,6
<i>100 тубар малдын төлү, баш</i>							
Музоо	82	82	82	77	78	78	95,1
Козу жана улак	97	97	96	94	96	92	94,8
Торопой	460	468	497	392	255	278	60,4
Кулун	72	72	73	70	71	70	97,2

Булагы: “2009-2014 жылдардагы Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” статистикалык жыйнагы...- Бишкек, 2015-ж.

Союлуучу мал катары сатылган малдын бир башынын орточо тируулөй салмагы, ири мүйүздүү малдыкы 8,5%-га төмөндөгөн; кой жана эчкилердики – 26,3%-га; жылкылырдыкы – 16,7%-га төмөндөгөн; чочколордун көрсөткүчү 10,7%-га жогорулаган.

Алынган төл: музоолор 2009-жылы 126,9 миң баш жана 2014-жылы – 146,9 миң баш алынган, бул базистик жылга салыштырмалуу 15,8%-га жогору; козу жана улактар – ылайыгына карап 572,4 миң баш жана 783,8 миң баш алынган, же 36,9%-га жогору; кулундар – 14,6%-га көп алынган, ал эми торопойлордун төлү өтө азайган, б.а. 85,7%-га.

Талдоо ошондой эле чарбачылыктын айрым уюштуруучулук түрлөрүнүн артыкчылыктарын жана кемчиликтерин көрсөттү, атап кетсек,

ири өндүрүштүн майда өндүрүштүн алдында шексиз артыкчылыкка ээ экендиги көрүндү, себеби ал бардык чарбалык жана каржылык ресурстарды, техниканы жана технологияларды эффективдүү пайдаланат, алардын эмгек өндүрүмдүүлүгү 3-4 эсеге жогору жана продукциянын өздүк наркы төмөн болот ж.б.у.с. Эреже катары, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн төмөн түшүмдүүлүгү жана малдын төмөн азыктуулугу майда дыйкан (фермердик) чарбаларда байкалат. Жер аянттарынын аздыгына байланыштуу, аларда керектүү агротехникалык, мелиоративдик жумуштардын комплексин пайдалануу чектелген, бул өндүрүлгөн продукциянын натыйжалуулугуна таасирин тийгизбей койбойт. Жогорку натыйжалуулукту жана экономикалык эффективдүүлүктү көрсөткөн айрым ири дыйкан (фермердик) чарбалардын, айыл чарба кооперативдеринин тажрыйбасы, аларды ирилештирүү жана жер, өндүрүштүк жана эмгек ресурстарын эффективдүү пайдалануу максатында өндүрүштө кооперацияны өнүктүрүү зарыл экендигин күбөлөндүрөт.

“Агрардык сферада менчиктин формаларын жана аларды натыйжалуу пайдаланууну жакшыртуу” аттуу үчүнчү бөлүмдө төмөнкүлөр чагылдырылган: айыл чарба продукциясын өндүрүү чөйрөсүндө менчиктин формаларын жакшыртуунун негизги багыттары; менчиктин ар түрдүү формаларын экономикалык баалоо жана алардын аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири; ЕАЭСтин чегинде менчиктин формаларынын эффективдүү иштөөсүн жогорулатуу фактору катары агрардык чөйрөдөгү рыноктук механизмди жакшыртуунун перспективалары.

Азыркы учурда агро-өнөр-жай комплексиндеги (АПК) кооперациянын өнүгүүсүндө эки багыт байкалат. Баарынан мурда, дыйкан (фермердик) чарбалардын, жамааттык чарбалардын, акционердик коомдордун жана жоопкерчилиги чектелген коомдордун каражаттарына айыл чарба продукциясын сатып алуу, кайра иштетүү жана сатуу, материалдык-техникалык тейлөө, кредиттөө жана камсыздандыруу боюнча кооперативдерди түзүү керек. Бирок, көпчүлүк айыл чарба ишканаларынын экономикалык өнүгүүсүнүн төмөн деңгээлине байланыштуу, мында мүмкүнчүлүктөр чектелген.

Майда дыйкан чарбаларды ийгиликтүү ирилештирүү максатында өндүрүштүк айыл чарба кооперативдерин, инженердик-техникалык камсыздоо кооперативдерин, ошондой эле соода-дүң соодалай турган жана башка тейлөөчү ишканаларын түзүү (жалаң өз эркинин негизинде) үчүн райондордо дыйкан чарбалардын, кооперативдердин жетекчилеринин жана фермерлердин, айыл өкмөттөрүнүн, райондук, облустук мамлекеттик администрациялардын катышуусу менен ошол кооперативдерди түзүү боюнча комиссияларды түзүү зарыл экендигинин жөнү бар деп эсептейбиз. Мында кооперативдин оптималдуу көлөмүн (“Кооперативдер жөнүндө” Мыйзамына ылайык 7 дыйкан чарбадан аз болбоо керек), анын специализациясын,

өндүрүштүн көлөмүн аныктоо керек, “бизнес-долбоор” түзүү, Уставды иштеп чыгуу жана бекитүү зарыл. Өндүрүштүк айыл чарба кооперативдин оптималдуу көлөмү - айдоосунун аянты эң кеминде 150-180 га болуш керек. Бул тракторлордун, башка айыл чарба техникалардын жана инвентарлардын наркын 5-6 жылдын ичинде толук актоого мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле кооперативдерге техника сатып алуу үчүн жеңилдетилген кредиттерди берүү же лизингте тракторлорду бөлүп берүү керек. Фермердик чарбаларды ирилештирүү баштапкы стадиясында турат.

Агрардык чөйрөдөгү менчиктин формаларын өнүктүрүүнүн кийинки багыты – бул чарбалык субъекттердин горизонталдык жана вертикалдык интеграциясы. Өндүрүштүк-сатуучулук ишмердүүлүк чийки заттарды өндүрүүдөн, аны кайра иштегүүдөн баштап, керектөөчүгө продукцияны жеткирүү менен аяктап жана аны керектөө, бири-бири менен байланышкан процесс болгондуктан интеграцияга зарыл болот, себеби ал продукциянын даярдоо технологиясынын жана жеткирүүнүн зарыл процесси катары эле болбостон, рыноктук мамилелер аркылуу тең салмактуу суроо-талапты жана азыктардын керектөөсүн калыптандыруу фактору катары чыгат. Тилекке каршы, айыл чарбалык чийки заттарынын 5-7% гана иштетилет, калган продукция чийки зат түрүндө сатылат, бул айыл чарба продукциясынын төмөн натыйжалуулугунун негизги себеби болуп саналат.

Мындан тышкары, агрардык чөйрөнү өнүктүрүү максатында айыл чарбага ойлонуп туруп иштелген камсыздандыруу системасын киргизүү зарыл. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында камсыздандыруу иштери жетишээрлик өнүгө элек экендиги түшүнүктүү болуп турат, айыл чарбаны камсыздандыруучу фонддорду калыптандыруу үчүн “узун” акчалары жок. Кыргыз Республикасынын чукул өзгөргөн климатына байланышкан жогорку тобокелдиктер, төмөн кирешелүүлүк, өтө бийик эмес каржылык камсыздуулук – булардын баарынын жыйындысы дыйкандардын тез жана жалпы камсыздандыруусу жөнүндө айтууга азырынча негиз жок экендигин көрсөтүп турат.

Жогоруда кооперациянын пайдасы жөнүндө айтылган, ошондуктан дыйкан (фермердик) чарбаларды бириктирүүгө да көңүл буруу керек.

Экономикалык жактан өз алдынча болгон дыйкан (фермердик) чарбалар товардык өндүрүш системасында эки тарапка тең пайдалуу болгон келишимдин негизинде бири-бири менен биригишет. Борборлоштурулган башкаруучу органдын жоктугунда майда, орто жана ири фермалардын технологиялык биримдиги агробизнес системасындагы чарбалык субъекттердин уюштуруучулук-экономикалык байланыштарын камсыз кылган келишим аркылуу ишке ашырылат.

Албетте, агрардык чөйрөдө да ишкердүүлүктүн өнүгүүсү өнүгүү факторлорунун бири болуп чыгат. Табигый нерсе, фермердик ишкердиктин өндүрүштүк түзүмүнүн абалын талдоо процессинде анын спецификалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу туура болот, алар төмөнкүлөрдү камтыйт:

- фермерлердин өндүрүшү жаратылыш-климаттык шарттарга көз каранды;

- өндүрүш жерге болгон жеке менчиктин негизинде жүргүзүлөт;
- өндүрүш айыл чарбанын ар түрдү тармактарынын аймактык ажыратуусун эске алуу менен уюштурулат.

Натыйжалуулуктун ылайыктуу деңгээлине жетишүү үчүн агрардык чөйрөдөгү менчиктин түрлөрүнүн өнүгүүсүн ар бир аймактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен гана жүргүзбөстөн, анын социалдык өнүгүүсүн да эске алуу керек экендигин белгилеп кетүү зарыл. Социалдык өнүгүү – бул экономикалык өнүгүүнүн натыйжасы деген ырастоого карабастан, социалдык өнүгүү экономиканын натыйжалуулугуна түздөн түз таасирин тийгизет.

Мындан тышкары, социалдык сферадагы жүрүп жаткан кирешелердин жана ресурстардын айлануусу белгилүү бир бөлүктөрүндө өндүрүштүк же бөлүштүрүүчү чөйрөдөн, ошондой эле жүгүртүү сферасынан эч айырмаланбайт.

Жогоруда айтылгандар экономика жана социалдык сфера бирдиктүү процессти түзгөндүгүн күбөлөндүрөт, аларды жасалма түрдө бөлүүгө болбойт, жок дегенде, алардын ичинде жүрүп жаткан акча жүгүртүү процесстеринин белгилери, кирешелердин жана чыгашалардын пайда болуусу боюнча бөлүүгө болбойт.

Ар бир тармактын иштөө спецификасы же экономикалык ишмердиктин түрлөрү – бул такыр башка кеп. Алар бири-биринен айырмаланып турат, кээде - өтө ири масштабдарда.

Изилдөө көрсөткөндөй, көпчүлүк учурда менчиктин түрлөрүн жакшыртуу рыноктук мамилелердин иштөөсүнө жана республиканын ар түрдүү эл аралык уюмдардын чегиндеги экономикалык союзуна көз каранды, ошентип, Кыргызстан 1997-жылдан баштап ВТОнун мүчөсү болгон, ал эми 2015-жылдын 12-августунан баштап Евразиялык экономикалык биримдиктин (ЕАЭС) мүчөсү катары катталган.

Рыноктук мамилелерди тереңдетүү иш-чараларынын санына туура соода жүргүзүүнү билүү да кирет. Тилекке каршы, жеке товар өндүрүүчүлөр объективдүү жана субъективдүү себептерге байланыштуу тышкы рынокко уюшкандык менен чыга алышпайт. Эгерде биз объективдүү себептерге айыл чарбалык товар өндүрүүчүлөрдүн конкуренцияга жөндөмдүү продукцияны азырынча өндүрө албагандыгын алып барсак, анда субъективдүү себептерге - жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдардын сырткы рынокко чыгууну уюштурганды билбестигин алып барсак болот. Жеке товар өндүрүүчү, канчалык ишкердүү болсо да, анын өндүрүшүнүн көлөмү эл аралык ченемдерге салыштырмалуу өтө кичинекей болгондуктан, муну жасай албайт. Мында биз реалдуу мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү көрүп турабыз.

Менчиктин түрлөрүн жакшыртуунун дагы бир жолу – бул импорттун ордун басуу жана өндүрүлгөн продукцияга экспорттук багыт берүү. Андыктан Жалал-Абад облусу токой чарбасынын экспорттук продукциясын, баарынан мурда, жаңгакты, мистени, мөмө-жемиштерди жана жашылчаларды, ошондой эле азык-түлүк эмес мүнөздүү токойдун продукциясын, мөмөсүз дарактардан чыккан курулуш материалдарды ж.б. чыгаруунун үстүндө специализацияланса болмок. Мындан сырткары, бул регион пахта, мөмө-жемиш жана жашылча, мал чарбанын продукциясы боюнча өнүккөн специализациясы менен айырмаланат. Көптөгөн долбоорлорду жана бизнес-пландарды түзүү керек, себеби конкурстун негизинде алардын ичинен эң ыңгайлуусун тандоо зарыл. Мында рыноктук механизмдерди кеңири колдонуудан тышкары менчиктин түрлөрүн да колдонуу керек. Себеби алар сырткы рынокко чыгууда чексиз мүмкүнчүлүктөрдү берет.

АПКнын экспорттук багыты импортту минималдуу деңгээлге азайтууну божомолдойт, бирок продукциянын жана кызматтардын импорту да өндүрүштүн натыйжалуулугунун маанилүү бөлүгү, өзгөчө, республикабыз ар дайым муктаж болгон айыл чарба техникасын, жаңы технологияларды импорттоосу. Кеп импорт менен экспорттун акылга сыярлык катышы жөнүндө болуп жатат. Азырынча Кыргызстан, анын ичинде Жалал-Абад облусу да, бул көрсөткүч боюнча импорт экспорттун үстүнөн 3 эсеге ашып кеткен түрүндө терс мааниге ээ. Мында биздин талдоо төмөнкүнү көрсөттү: республикабыздын аймагында жетиштүү санда өндүрүлгөн продукция да көпчүлүк учурда импорттолот. Бул эт жана сүт азыктары, мөмө-жемиштер жана жашылчалар. Мисалы, алма, өрүк, алмурут жана кара өрүктү сырттан алып кирүүгө курч зарылдык деле жок.

Приоритеттүү багыт болуп АПКнын ишканаларындагы жана чарбаларындагы ар түрдү менчиктин формаларынын ортосунда макулдаштыкты камсыз кылуу саналат. Мындай көйгөй менчиктин ар түрдүү формаларына тиешелүү болгон түркүн уюмдардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен маселелерди чечүүдө пайда болот. Мисалы, республикада суу пайдалануучулардын Ассоциациясы (СПА) түзүлгөн, анын максаты – ирригациялык уюмдардын суу берүү учурунда чарбалардын рационалдуу суу пайдалануусун камсыз кылуу саналат. Өз учурунда бул ой Дүйнөлүк банктын жардамы менен ишке ашырылган болчу. Тилекке каршы, СПА азыркы учурга чейин өзүнүн максатына жете элек. Мындай кубулуштун себептеринин бири – бул дыйкан чарбалар тарабынан суунун акысын өз убагында жана толук төлөбөгөндүктөрү болуп калган. Ошондуктан СПАнын иши үзгүлтүккө учурап жатат.

Корутундулар жана сунуштар

Агрардык чөйрөдө менчиктин түрлөрүнүн аспектилерин теоретикалык жана методологиялык изилдөөнүн, алардын заманбап абалын баалоонун жана талдоонун, өнүгүүнүн перспективаларын изилдөөнүн негизинде, төмөндөгү корутундулар берилди:

1. Реформалоо концепциясынын эң эле жалпы теориялык фундаменти болуп менчик мамилелеринин көйгөйлөрү саналат. Бирок автордун ою боюнча, менчикти реформалоо, жеке айтканда, анын көп түрдүүлүгүн орнотуу өз алдынча экономикалык натыйжа бербейт, себеби аларды рыноктун талаптарына жараша жана факторлордун оптималдуу комбинацияларын түзүүнүн негизинде өндүрүштү натыйжалуу уюштуруу боюнча иш-чараларын жүргүзүү зарыл.

2. Заманбап шарттарда агрардык чөйрөдөгү менчиктин түрлөрүнүн көп тармактуулугу айыл чарба субъекттеринин өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык функцияларын ажыратуунун негизги фактору болуп калат, ошондой эле аларга айылдагы түрдүү чарбачылыктын формаларын калыптандыруунун булактарын бекемдөө процессинде өзүнчө ролу бекитилет. Ири жеке жана мамлекеттик ишканалар бул системанын туруктуулугун камсыз кылган тирегин түзүш керек. Майда индивидуалдык жеке, жеке айтканда, дыйкан (фермердик) чарбалар жана калктын жеке көмөкчү чарбалары, ири айыл чарба ишканалары үчүн кол жеткис жана пайдалуу эмес рыноктун үлүштөрүн ээлеп, толуктоо кызматын аткарышат. Айыл чарбадагы менчик субъекттеринин түзүмү, жер реформасынын натыйжасында көптүк уюштуруучулук-укуктук формалары менен коштолгон көп тармактуу система түзүлгөндүгүн көрсөтүп турат.

3. Белгилүү шарттарда Кыргызстанда да пайдаланууга мүмкүн болгон рыноктук шарттардагы агрардык чөйрөдө менчиктин түрлөрүн калыптандыруу жана эффективдүү пайдалануу боюнча чет өлкөлөрдө чоң тажрыйба топтолуп калган. Бул ырастоону жактап, автор экономиканын либералдык мүнөзүн жана анын социалдык багыттоосун, ошондой эле республикада пайда болгон инвестицияларга жагымдуу режимдерин жана ички жана тышкы рынокторго чыгуу мүмкүнчүлүктөрүн келтирет.

4. Айыл чарбадагы менчиктин формаларынын иш-аракеттеринин заманбап абалын талдоо төмөнкүлөрдү көрсөттү: жер реформасы жер менчигин жеке сектордун пайдасына бөлүнүүсүнө алып келди. Эгерде административдик-буйрукчул системанын маалында жер мамлекеттин гана менчигинде болгон болсо, анда азыркы учурда мамлекеттин менчигинде айдоолордун 0,72% гана калды. Бирок, өткөөл мезгилде айыл чарба ишканаларынын көпчүлүгү финансы-экономикалык, өндүрүштүк-техникалык жана социалдык-техникалык мүнөздүү оор системдик кризиске учураган. Мындан тышкары, азыркы учурга чейин айыл чарбалык ишканалардын кайра иштетүү, соода жана рыноктун башка чөйрөлөрү менен

байланыштары керектүү деңгээлге жетише элек, бул агрардык ишмердиктин натыйжалуулугунун өсүмүн артка тартат.

5. Агрардык чөйрөдөгү менчиктин түрлөрүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, аларды жакшыртуунун негизги багыттарынын санына төмөнкүлөрдү алып барабыз: майда натуралдык жана жарым натуралдык дыйкан (фермердик) чарбаларды горизонталь боюнча ирилештирүү жана аларды вертикаль боюнча интеграциялоо, ошондой эле өндүрүштү концентрациялоо жана специализациялаштыруу, арендалык мамилелерди өнүктүрүү; өндүрүш факторлорун калыптандыруунун жана натыйжалуу өз ара аракеттешүүнүн негизинде чарбачылыктын уюштуруучулук формаларынын оптималдуу түзүмдөрүн пайда кылуу; рыноктук конъюнктураны изилдөө жана айыл чарба продукциясынын ички жана тышкы рынокторго чыгуусун өз убагында уюштуруу ж.б.у.с.

6. Автор төмөнкү корутундуга келет: менчиктин натыйжалуу формаларына жетишүү өндүрүштү рационалдуу аймактык уюштуруу жана аймактын жаратылыш-климаттык атаандаштык артыкчылыктарын эффективдүү пайдалануу шарттарында мүмкүн болот. Муну менен бирге менчик түрлөрүнүн көйгөйү иш менен камсыздоо, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана калктын жалпы жашоо деңгээлинин чөйрөсүндөгү аймактын социалдык маселелерин чечүү менен тыгыз байланышкан. Буга байланыштуу экономика менен социалдык сферанын өз ара өнүгүүсүнүн натыйжаларын изилдөө, аймактын калкынын эмгек миграциясынын терс натыйжаларын кыскартуу сунушталат.

7. Заманбап этапта агрардык чөйрөдөгү менчиктин түрлөрүн натыйжалуу иштетүү үчүн, Евразиялык экономикалык биримдиктин чегинде Кыргызстандын экономикасын интеграциялоо менен байланышкан жаңы маселелер пайда болгон. Интеграциядан көбүрөөк натыйжалуулукка жетишүү үчүн кээ бир көйгөйлөрдү чечүү боюнча сунуштар берилет. АПК чөйрөсүндө алар ЕАЭСтин экономикалык мейкиндигинде АПКнын продукциясынын тоскоолсуз жүрүүсү менен, жумушка орноштуруунун эркиндигин жана тендик абалын камсыз кылуу менен, капиталды, жумушчу күчүн көчүрүү менен байланышкан тышкы экономикалык байланыштардын материалдык-техникалык базасын бекемдөө көйгөйлөрүнө тиешелүү болот.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн жумуштардын тизмеси

1. Садыралиева, Г.Р. Проблемы повышения эффективности производства в аграрной сфере [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Вестник БГУ им. К.Карасаева. – 2011. - №1. – Б. 132-133.

2. Садыралиева, Г.Р. Собственность в сельском хозяйстве - основа производства сельхозпродукции [Текст] / Г.Р. Садыралиева // ЖАМУнун жарчысы. - 2012. - № 1,2. - Б. 96-99.

3. Садыралиева, Г.Р. Современные проблемы аграрного сектора Кыргызстана и опыт ИРИ по реформированию сельского хозяйства [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Известия ВУЗов. - 2013. - № 1. – Б.117-119.

4. Садыралиева, Г.Р. Сравнительный экономический анализ эффективности различных форм собственности в земледелии на примере Жалал-Абадской области [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Известия вузов. – 2014. - № 3. – Б. 127-131.

5. Садыралиева, Г.Р. Сравнительный экономический анализ эффективности различных форм собственности в животноводстве на примере Жалал-Абадской области [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Наука и новые технологии. – 2014. - № 3. – Б. 141-144.

6. Садыралиева, Г.Р. Формы собственности и их эволюция [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Наука и новые технологии. – 2015. - № 1. – Б. 117-119.

7. Садыралиева, Г.Р. Основные направления совершенствования форм собственности в аграрной сфере производства сельскохозяйственной продукции [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Известия вузов. – 2015. - № 2. – Б. 144-146.

8. Садыралиева, Г.Р. Кооперирование крестьянских (фермерских) хозяйств - основа совершенствования форм собственности в сфере производства сельскохозяйственной продукции [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Наука и новые технологии. – 2015. – № 6. – Б.67-69.

9. Садыралиева, Г.Р. Влияние различных форм собственности на жизненный уровень населения (на примере Жалал-Абадской области) [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Актуальные проблемы обеспечения устойчивого экономического и социального развития регионов: материалы X Международной научно-практической конференции. - Махачкала, 2015. - Б. 70-74.

10. Садыралиева, Г.Р. Проблемы сельского хозяйства Кыргызстана и возможные пути их решения [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире: материалы XII Международной научно-практической конференции. - СПб, 2015. – Т. 2. – Б.195-199.

11. Садыралиева, Г.Р. Проблемы повышения эффективности производства в аграрной сфере Кыргызской Республики [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Экономика и предпринимательство. – М., 2016. - № 4 (Ч.1). – Б. 346-349.

12. Садыралиева, Г.Р. Анализ формирования различных форм собственности в аграрном секторе экономики Кыргызской Республики [Текст] / Г.Р. Садыралиева // Наука, техника и образование. – М., 2016. - № 6 (24). – Б.86-90

Садыралиева Гүлбайра Райымкуловнанын 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Агрардык чөйрөдө менчиктин формаларын жакшыртуунун натыйжалуулугу (Жалал-Абад облусунун мисалында)» деген темадагы диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Ачыкч сөздөр: менчик, менчиктин формалары, агрардык чөйрө, кооперация, ирилештирүү, менчиктин субъектилери, дыйкан (фермердик) чарбалар, коллективдик чарбалар, мамлекеттик чарбалар, жеке көмөкчү чарбалар, көп укладдуулук, эффективдүүлүк, жер иштетүү, мал чарбасы.

Изилдөөнүн максаты: теориялык-прикладдык материалдарды изилдөөнүн негизинде рыноктун шартында Жалал-Абад облусунун мисалында республиканын айыл чарбасында менчикти калыптандыруунун эрежелерин негиздөө жана өлкөнүн экономикасынын эффективдүүлүгүн көтөрүү, аларды пайдалануунун натыйжалуулугун талдоо.

Изилдөөнүн объектиси: Жалал-Абад облусунун көп укладдуу экономикасы.

Изилдөөнүн предмети: менчиктин формаларынын көп түрдүүлүгү, айыл чарбасында менчиктин формаларын калыптандыруу жана иштетүү процесстери, айыл чарбасында менчикти пайдалануунун эффективдүүлүгүн талдоо жана баалоо.

Изилдөөнүн ыкмалары: диссертациялык иште экономикалык-статистикалык, аналитикалык, салыштыруу, структуралык, экономикалык-математикалык ыкмалар колдонулду.

Илимий жаңылыгы: Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдө турат: менчиктин маңызына тиешелүү теоретикалык жоболор жалпыланган жана тереңделген, заманбап көп укладдуу экономикада аларды калыптандыруунун жана иштетүүнүн өзгөчөлүктөрү чагылдырылган; Кыргызстандын шартында колдонуу үчүн чет өлкөлөрдүн айыл чарбасындагы менчиктин формаларын пайдалануу тажрыйбасы изилденген; рыноктун шартында менчиктин формаларын жакшыртуунун резервдери алардын заманбап абалын талдоонун негизинде аныкталган; республиканын агрардык чөйрөсүндө менчиктик мамилелердин механизм жакшыртуунун жолдору иштелип чыкты жана сунушталды; аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасирин тийгизүү тууралуу менчиктин түркүн формаларынын экономикалык баалоосу сунушталган; агрардык чөйрөдөгү рыноктук механизмди жакшыртуу боюнча кээ бир чаралар, Евразиялык экономикалык биримдиктин чегинде менчиктин формаларынын натыйжалуулугун көтөрүү фактору катары сунушталган.

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык иштеги теоретикалык жана усулдук иштелмелер, корутундулар жана практикалык сунуштар, республиканын айыл чарбасындагы менчикти калыптандыруунун жана иштетүүнүн механизмдерин жана алардын эффективдүүлүгүн жакшыртууну негиздегенге мүмкүнчүлүк беришет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Садыралиевой Гулбайры Райымкуловны на тему “Эффективность совершенствования форм собственности в аграрной сфере (на примере Жалал-Абадской области)” на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: собственность, формы собственности, аграрная сфера, кооперация, интеграция, субъекты собственности, крестьянские (фермерские) хозяйства, коллективные хозяйства, государственные хозяйства, личные подсобные хозяйства, многоукладность, эффективность, земледелие, животноводство.

Цель исследования состоит в том, чтобы на основе изучения теоретико-прикладных материалов обосновать порядок формирования собственности в сельском хозяйстве республики на примере Жалал-Абадской области в условиях рынка и проанализировать эффективность их использования.

Объектом исследования является многоукладная экономика Жалал-Абадской области.

Предмет исследования: Многообразие форм собственности, процессы формирования и функционирования форм собственности в сельском хозяйстве, анализ и оценка эффективности использования собственности в сельском хозяйстве.

Методы исследования: экономико-статистические, аналитические, сравнительные, структурные и экономико-математические.

Научная новизна: обобщены и углублены теоретические положения, касающиеся сущности собственности, особенности их формирования и функционирования в современной многоукладной экономике; исследован опыт зарубежных стран по использованию форм собственности в сельском хозяйстве для их применения в условиях Кыргызстана; определены резервы совершенствования форм собственности в рыночных условиях на основе анализа их современного состояния; разработаны и рекомендованы пути совершенствования механизмов отношений собственности в аграрной сфере республики; предложена экономическая оценка различных форм собственности с точки зрения их влияния на социально-экономическое развитие территории; предложены некоторые меры по совершенствованию рыночного механизма в аграрной сфере как фактор повышения эффективности форм собственности в рамках Евразийского экономического союза.

Практическая значимость работы: содержащиеся в ней теоретические и методические разработки, выводы и практические рекомендации позволяют обосновать механизмы формирования и функционирования собственности в сельском хозяйстве республики и совершенствования их эффективности.

SUMMARY

dissertation of Sadyralieva Gulbayra Raiymkulovna on "Efficiency improvement of the forms of ownership in the agricultural sector (for example, Jalal-Abad region)" for the degree of candidate of economic sciences on a specialty 08.00.05 - Economy and management of a national economy

Keywords: property, ownership, agrarian sphere, cooperation, integration, ownership entities, peasant (farmer) economy, kollektiv farms, state farms, private farms, multi-structural, efficiency, agriculture, livestock.

The purpose of the study is that based on the study of theoretical and applied materials to justify the order of formation of property in agriculture of the republic on the example of the Jalal-Abad region in market conditions and to analyze the effectiveness of their use.

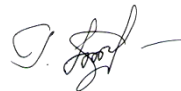
The object of research is a mixed economy of Jalal-Abad region.

Subject of research: The variety of forms of ownership, the processes of formation and functioning of ownership in agriculture, analysis and evaluation of the effectiveness of the use of property in agriculture.

Research methods: economic and statistical, analytical, comparative, structural and economic-mathematical.

Scientific novelty: generalized and deepened theoretical principles concerning the essence of the property, especially their formation and functioning in a modern mixed economy; studied the experience of foreign countries on the use of forms of ownership in agriculture for their use in conditions of Kyrgyzstan; identified reserves of perfection of forms of ownership in the market conditions, based on the analysis of the current state; developed and recommended ways to improve the mechanisms of property relations in the agrarian sector of the republic; proposed economic assessment of different forms of ownership in terms of their impact on the socio-economic development of the territory; proposed some measures to improve the market mechanism in the agricultural sector as a factor in increasing the efficiency of the form of ownership in the framework of the Eurasian Economic Union.

The practical significance of the work. The practical significance of the work lies in the fact that the theoretical and methodological developments contained therein, conclusions and practical recommendations can justify the mechanisms of formation and functioning of the property in the agriculture of the republic and improve their efficiency.

Подписано в печать 27.09.16
Формат 60x84/16. Печать офсетная.
Объем 1,75 п.л. Тираж 20 экз.

Типография «Maxprint»
Адрес: 720045, г. Бишкек, ул. Ялтинская 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru